

Nakladništvo Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda (HIBZ)

Matijaca, Alena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:034643>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-10**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
SMJER BIBLIOTEKARSTVO
Ak. god. 2023./2024.

Alena Matijaca
**Nakladništvo Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda
(HIBZ)**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Ana Barbarić, red. prof.

Zagreb, rujan, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

Sadržaj.....	3
1. Uvod.....	5
2. Općenito o nakladništvu.....	5
2. 1. Što je nakladništvo?	5
2. 2. Vrste nakladništva.....	7
2. 3. Proces nakladništva.....	8
3. Povijest nakladništva u Hrvatskoj.....	9
3. 1. Razvoj nakladništva od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća.....	9
3. 2. Utjecaj kulturnih i političkih promjena na nakladništvo.....	11
3. 3. Značajnije nakladničke kuće i osobe u povijesti hrvatskog nakladništva.....	12
4. Nakladništvo u NDH.....	14
4. 1. Politički i društveni kontekst NDH.....	14
4. 2. Utjecaj rata na nakladništvo.....	15
4. 3. Nakladništvo u NDH.....	16
5. Hrvatski izdavački bibliografski zavod.....	17
5. 1. Osnivanje i povijest HIBZ-a.....	17
5. 2. Utjecaj HIBZ-a na hrvatsku kulturu.....	18
6. Građa za retrospektivnu bibliografiju HIBZ-a 1941.-1945.	20
6. 1. Općenito.....	20
6. 2. Broj izdanja po godinama i vrste građe.....	21
6. 3. Tiskare.....	23
6. 4. Jezik.....	24
6. 5. Referentna literatura u izdanju HIBZ-a.....	25
6.5.1. Problem prvog sveska Enciklopedije	28
6. 6. Književnost.....	30
6. 7. Politika i publicistika.....	31
6. 8. Problem Srkuljeve „Povijesti Hrvatske u devetnaest karata“.....	33
7. Zaključna razmatranja.....	34

8. Literatura.....	35
Popis slika.....	38
Sažetak.....	39
Summary.....	40

1. Uvod

U radu je opisano nakladništvo Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda¹, nakladničke kuće koja je djelovala u Zagrebu od kolovoza 1941. do proljeća 1945. Kako je njezino djelovanje većinom vezano uz nastanak novoformljene Nezavisne Države Hrvatske (NDH), uz uvid u opće principe nakladništva, nužno je osvrnuti se i na specifični povijesni kontekst te ulogu i značaj HIBZ-a u tom vremenu. HIBZ je imao ključnu ulogu u hrvatskom izdavaštvu i kulturnom životu te je predstavljao važnu instituciju koja sustavno dokumentira, bilježi i promiče hrvatsku nakladničku produkciju. Motivacija za odabir ove teme proizlazi iz želje da se dublje istraže povijest, uloga i doprinos HIBZ-a hrvatskom kulturnom identitetu.

Rad je strukturiran u nekoliko dijelova. Uz Uvod, u drugom je dijelu predstavljen teorijski okvir koji obuhvaća ključne koncepte vezane uz nakladništvo i ulogu bibliografskih zavoda u globalnom kontekstu. Slijedi povijest nakladništva u Hrvatskoj i NDH-a. Poseban naglasak stavljen je na djelatnost HIBZ-a, uključujući njegovu povijest, ustroj i funkcije. Ideja je ukazati na ključne trenuke u evoluciji HIBZ-a, kao i njegovu transformaciju pod utjecajem društvenih, tehnoloških i kulturnih promjena.

Istraživački dio rada usmjeren je na analizu građe retrospektivne bibliografije HIBZ-a kako bi se ukazalo na bitnu ulogu Zavoda u očuvanju nacionalne baštine te u promicanju visokih standarda u izdavaštvu, čime aktivno oblikuje kulturnu scenu Hrvatske.

Cilj je pridonijeti boljem razumijevanju uloge i značaja HIBZ-a u hrvatskom izdavaštvu te pružiti izvor informacija svima zainteresiranim za kulturnu politiku, književnost i povijest knjige u Hrvatskoj.

2. Općenito o nakladništvu

2.1. Što je nakladništvo?

¹ U daljnjem tekstu HIBZ.

Brojne su definicije nakladništva, a najčešće se koristi ona prema kojoj je „nakladništvo djelatnost kojom djelo postaje dostupno javnosti, a uključuje pribavljanje i odabir rukopisa, uređivanje, grafičko-likovno oblikovanje, organizaciju tiskanja ili drugog oblika proizvodnje, promidžbenu djelatnost te raspačavanje“.² Nesumnjivo je kako je nakladništvo složena djelatnost koja uključuje cjelokupni proces pripreme, izdavanja i distribucije publikacija, kao što su knjige, časopisi, novine i digitalni sadržaji, a svrha mu je omogućiti dostupnost različitih informacija, znanja i zabave široj javnosti. Uz pojam „nakladništvo“ u našem se jeziku često koriste i izrazi „izdavaštvo“ ili „izdavalništvo“, koji prema Rječniku hrvatskog jezika³ označavaju cjelokupnu izdavačku djelatnost. S druge strane, riječ „naklada“ odnosi se na tiskanje i objavljivanje knjige, odnosno na samo izdanje. „Nakladnik“ se definira kao poduzetnik koji se bavi objavljivanjem i prodajom knjiga, odnosno kao izdavač.⁴ Velagić i Pehar navode kako je nakladnička djelatnost produktivna, ali je i dalje „knjiga o samom nakladništvu malo.“⁵

Prema već navedenoj definiciji nakladništva ključni pojmovi koji ga određuju su: rukopis, uređivanje, grafičko-likovno oblikovanje, organizacija tiska te raspačavanje. Rukopis je početni tekst ili materijal koji autor dostavlja nakladniku, a to može biti književno djelo, znanstveni rad, članak ili drugi oblik pisanog sadržaja. Proces uređivanja rukopisa nužan je kako bi se osigurala kvaliteta, jasnoća i relevantnost sadržaja.⁶ Urednički rad uključuje lekturu, korekturu i strukturno uređivanje.⁷ Grafičko–likovno oblikovanje obuhvaća grafičku pripremu publikacije, koja uključuje izradu naslovnice, raspored teksta, ilustracije i ostale likovne elemente. Likovno oblikovanje je važno za privlačenje čitatelja i stvaranje estetski ugodnog proizvoda.⁸ Tisak podrazumijeva fizičku proizvodnju publikacije. U slučaju digitalnih izdanja, ovo uključuje oblikovanje za e-čitače i druge digitalne uređaje. Raspačavanje se označava kao proces širenja i prodaje publikacija putem različitih kanala, uključujući knjižare, kioske, internetske trgovine i digitalne platforme.⁹

² Nakladništvo. // Hrvatska enciklopedija. 2018. [citirano: 2024-06-20]. Dostupno na:

<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42840>

³ Rječnik hrvatskog jezika. Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Zagreb: Školska knjiga, 2000. Str. 386.

⁴ Radalj, M. Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016. Str. 20.

⁵ Velagić, Z., Pehar, F. An overview of the digital publishing market in Croatia. //

Libellarium, 6, (1-2), 55-64 (2013). [citirano: 2024-06-23]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/119580>

⁶ Rukopis. // Hrvatska enciklopedija. 2018. [citirano: 2024-06-20]. Dostupno na:

<https://enciklopedija.hr/clanak/rukopis>

⁷ Tkalec, G.; Krušelj, Ž. Uredništvo – koncept uređivanja u preddigitalno i digitalno doba. Koprivnica: Sveučilište Sjever, 2019. Str. 8.

⁸ Velagić, Z. Uvod u nakladništvo. Osijek: Filozofski fakultet, 2013. Str. 67.

⁹ Isto, str. 75.

2.2. Vrste nakladništva

Nakladništvo obuhvaća različite vrste publikacija, svaku sa svojim posebnostima. Jedan od najstarijih i najvažnijih oblika nakladništva je izdavanje knjiga. Danas se koristi više definicija kojima se pokušavaju odrediti značajke knjige pa osim tehničkih često se koristi definicija prema kojoj je knjiga „mnoštvo tematski povezanih ispisanih ili tiskanih listova jedinstvene strukture svezanih i ukoričenih radi jednostavnosti čitanja”.¹⁰ Nesumnjivo je da je knjiga jedan od najstarijih i najvažnijih publikacija u nakladništvu. Knjige mogu biti beletristika, stručna literatura, udžbenici, priručnici, enciklopedije i dječje knjige. Uz tiskane knjige, sve su popularnije e-knjige koje omogućuju čitanje na različitim digitalnim uređajima. Prema Živković elektronička je knjiga „(...) jedna ili više računalnih datoteka omeđenog sadržaja, koje su dostupne javnosti na mreži (mrežna knjiga) ili u materijalnom obliku (na CD-ROM-u, disketi). Uz tekst može donositi sliku i zvuk kao i veze sa srodnim mrežnim stranicama te program za izmjene i dopune.“¹¹

Tijekom razvoja elektroničkih knjiga, formati su bili snažno vezani uz čitače, pa su pojedini uređaji podržavali isključivo određene formate, često one koje je proizveo isti proizvođač kao i sam uređaj.¹² Istraživanja pokazuju kako je u Hrvatskoj najčešće korišten format elektroničkih knjiga EPUB, s zastupljenošću od 55 %. Iza njega slijedi Mobipocket, aplikacija za čitanje e-knjiga na pametnim telefonima, koja zauzima 26 %. HTML, koji omogućava čitanje knjiga u internetskim preglednicima, koristi se u 11 % slučajeva, dok PDF format čini preostalih 8 %.¹³

Druga vrsta publikacija, također važnih u nakladništvu, a koje se periodično objavljuju u redovitom slijedu (mjesečno, kvartalno, godišnje) su časopisi. Časopisi mogu biti znanstveni, popularno-znanstveni, stručni, zabavni, modni i sl., a mogu sadržavati članke, eseje, intervjue, recenzije i druge tekstove. Časopisi su u Hrvatskoj bili omiljeni među širim slojevima stanovništva, te su značajno doprinosili širenju pismenosti, kulture kao i ideja hrvatskog narodnog preporoda. Kao ključni medij za informiranje javnosti, koji isto predstavlja vrstu nakladništva, su i novine. Novine su dnevne ili tjedne publikacije koje pružaju aktualne vijesti, reportaže, komentare i druge informacije o trenutnim događajima. Josip Horvat u knjizi *Povijest*

¹⁰ Rječnik hrvatskog jezika, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža. Zagreb: Školska knjiga, 2000. Str. 458.

¹¹ Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb: Multigraf, 2001. Str. 49.

¹² Jakopec, T. Organizacija i upravljanje agregatorima elektroničkih knjiga u akademskom okruženju, doktorski rad. Sveučilište u Zadru. 2014. Str. 41.

¹³ Velagić, Z., Pehar, F. An overview of the digital publishing market in Croatia.// *Libellarium*, 6, (1-2), 59-60 (2013). [citirano: 2024-06-25]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/119580>

novinstva Hrvatske 1771. – 1962. navodi definiciju novina: „Novine – skupni naziv za redovita tiskana (uglavnom ukoričena) izdanja s glavnom svrhom da se što prije sazna i što prije objavi glas o nekom novom događaju vezanom za interes što većeg broja ljudi”¹⁴

Osim navedenih vrsta nakladništva postoje i digitalna izdanja koja obuhvaćaju e-knjige, online časopise, blogove, web stranice i druge oblike digitalnih sadržaja. Digitalna izdanja omogućuju brz i jednostavan pristup informacijama te često nude interaktivne sadržaje.

2.3. Proces nakladništva

Nakladnički proces obuhvaća niz faza koje zajedno omogućuju da ideja autora postane dostupna široj publici. Svaka faza ima važnu ulogu u oblikovanju i distribuciji konačnog proizvoda, bilo da se radi o tiskanoj knjizi, časopisu ili digitalnom izdanju. Jelušić navodi kako „obavljanje svih poslova u nakladničkom lancu iziskuje nužnu profesionalnost svakoga pojedinog stručnjaka koji je uključen u proces nastanka i objavljivanja knjige.”¹⁵ Sve započinje s idejom koja se rađa u umu autora, bilo da je riječ o piscu, istraživaču, novinaru ili stručnjaku u određenom području. Autor tu ideju pretvara u rukopis, koji predstavlja prvi i najvažniji korak u procesu izdavanja. Nakon dovršetka rukopisa, slijedi urednički proces koji je presudan za kvalitetu konačnog proizvoda. Urednik je profesionalac koji ima cjelokupan pregled nad sadržajem i procesom izdavanja. On odabire i odobrava tekstove za objavljivanje te je ukratko odgovoran za sve aspekte vezane uz objavljivanje.¹⁶

Uredništvo uključuje lekturu, korekturu i uređivanje sadržaja, a sve to kako bi se osiguralo da je tekst jasno napisan, gramatički ispravan i prilagođen ciljanoj publici. Urednici su ti koji djeluju kao posrednici između autorove ideje i očekivanja čitatelja. Sljedeći korak u nakladničkom procesu je dizajn. Grafički dizajneri stvaraju izgled publikacije, uključujući naslovnicu, raspored teksta, slike i ostale vizualne elemente. Dizajn nije samo estetski aspekt knjige, već igra ključnu ulogu u privlačenju čitatelja i komunikaciji osnovne poruke knjige.

¹⁴ Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1962.* Zagreb: Stvarnost, 1962.

¹⁵ Jelušić, S. *Ogledi o nakladništvu.* Zagreb: Naklada Ljevak, 2012. Str. 90.

¹⁶ Anić, V. *Rječnik Hrvatskoga jezika.* Zagreb: Novi Liber, 2007.

Haslam ističe kako čitatelji često i dalje sude o knjizi prema njezinim koricama, koje su se od osnovne zaštite razvile u snažno vizualno i konceptualno sredstvo komunikacije uvijek nastojeći pronaći glavnu ideju koja će najučinkovitije prenijeti njezinu poruku.¹⁷

Nakon što je dizajn završen i odobren, publikacija ide u tisak. U slučaju digitalnih izdanja, ova faza uključuje formatiranje za e-čitače i druge digitalne uređaje. Tisak je tehnički aspekt koji knjigu čini fizičkom stvarnošću, dok za digitalna izdanja predstavlja finalni korak u prilagodbi teksta različitim platformama.

Konačno, nakon što je publikacija gotova, ona se distribuira različitim kanalima, uključujući knjižare, kioske, internetske trgovine i digitalne platforme. Velagić naglašava kako se nakladnički proizvodi zbog svoje široke namjene distribuiraju kroz najrazličitije kanale distribucije.¹⁸

Svaka od ovih faza zahtijeva posebne vještine i stručnost, a njihova uspješna povezanost osigurava da konačni proizvod zadovolji visoke standarde kvalitete i doseže svoju ciljanu publiku. Nakladnički proces je stoga mnogo više od jednostavne produkcije – on je složen lanac aktivnosti koje pretvaraju ideje u proizvode koji imaju posebnu kulturnu vrijednost.

3. Povijest nakladništva u Hrvatskoj

3.1. Razvoj nakladništva od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća.

Povijest nakladništva u Hrvatskoj počinje u ranom srednjem vijeku, kada su prve knjige bile ručno prepisivane u samostanima. Velagić ističe kako su „dvije komunikacijske revolucije izravno povezane s tehnologijama bilježenja i širenja pisane riječi: otkriće pisma i otkriće tiska pomičnim slovima.“¹⁹ Monasi su predano radili na očuvanju i širenju znanja, prepisujući i ilustrirajući manuskripte koji su sadržavali religijske, filozofske i znanstvene tekstove. Ti rani rukopisi bili su rijetkost i dragocjenost, često u vlasništvu crkve ili plemstva, a njihov je utjecaj na kulturni i obrazovni život bio neprocjenjiv. Budiša ističe kako su Hrvati već rano prihvatili i aktivno razvijali nakladništvo te da su u 15. stoljeću mnogi hrvatski pisci objavljivali svoje knjige putem tiska.²⁰ Andrija Paltašić i Dobrić Dobrićević bili su najpoznatiji tiskari Hrvati toga doba. Andrija Paltašić je radio u Mlecima, a posebno se ističe jer je iz njegove knjigotiskarnice

¹⁷ Haslam, A. Book design. London: Laurence King Publishing, 2006.

¹⁸ Velagić, Z. Uvod u nakladništvo. Osijek: Filozofski fakultet, 2013.

¹⁹ Isto, str. 3.

²⁰ Budiša, D. Počeci tiskarstva u europskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.

proizašlo više od 40 različitih izdanja. Njegova djela smatraju se među najuspješnijima u ranom mletačkom tiskarstvu zbog iznimne ljepote i preciznosti izrade.

Izumom tiskarskog stroja u 15. stoljeću, svijet nakladništva doživljava revolucionarnu promjenu. Prva tiskana knjiga na hrvatskom jeziku, *Misal po zakonu rimskog dvora*, tiskana je 1483. godine, što svjedoči o ranoj prihvaćenosti novih tehnologija u Hrvatskoj. Ovaj *Misal* bio je jedan od prvih knjiga tiskanih glagoljicom, specifičnim slavenskim pismom, čime je dodatno očuvan kulturni identitet hrvatskog naroda. Škrbec ističe kako je *Misal* najstarija, najljepša i najzagonetnija tiskana knjiga u Hrvata te navodi detaljne podatke o knjizi: „*Misal* iz 1483. godine tiskan je na 220 listova folio formata na finom, ručno izrađenom bijelom papiru od pamučnih vlakana, dok je manji dio naklade tiskan na pergameni, sve dvobojno, crveno-crno. Složen je u dva stupca po 36 redaka. U njemu su otisnuta ukupno 756.864 slovno grafička znaka. Za tiskanje je upotrijebljen 201 različiti tipografski znak. *Misal* ima ukupno 438 stranica. Po tipografsko-tehničkim, estetskim i likovnim osobinama ovo remek-djelo nove tiskarske vještine nije nadmašeno nijednim kasnijim glagoljskim izdanjem.“²¹ Sačuvano je jedanaest originalnih primjeraka, ali nažalost nijedan nije potpun.

Za početak tiskarske djelatnosti na teritoriju Hrvatske bitne su Senjska i Kosinjska tiskara. Hebrang Grgić navodi kako je Senjska tiskara započela radom 1494. godine kada je tiskan *Senjski misal*,²² a Budiša ističe kako podaci u brojnoj literaturi ističu kako je prva hrvatska tiskara djelovala u Kosinju u kojoj je tiskan *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*. Prema nekim izvorima u Kosinju je 22. veljače 1483. završeno i tiskanje *Misala po zakonu rimskoga dvora*. Sama tiskara je navodno osnovana samo 28 godina nakon izuma tiskarskog stroja, a osnovao ju je Ivan VIII. Brinjski.²³

Tiskara u Senju većinom je izdavala hrvatske prijevode religijskih i poučnih djela, a svoje djelovanje završila je 1508. godine. *Senjski misal* je knjiga kojom počinje rad Senjske tiskare, a sadrži kalendar, obredne tekstove, čin i red mise, mrtvačke i zavjetne mise, vlastite i zajedničke svetačke mise odnosno sve one tekstove koji su bili potrebni hrvatskim glagoljašima

²¹ Škrbec, S. Riječka zvijezda Gutenbergove galaksije: tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljske tiskare. Rijeka: Tiskara Rijeka, 1955. Str. 64.

²² Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.

²³ Kosinjska tiskara. // Wikipedija. 2024. [citirano: 2024-3-9]. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Kosinjska_tiskara#cite_note-3.

za slavljenje svete mise.²⁴ Paro kao posebnu vrijednost *Misala* ističe originalnu tehniku lijevanja polovica slova, čime je omogućeno slaganje ligaturnih slovnih skupina.²⁵

Treća je hrvatska tiskara djelovala u Rijeci, a kasnije su se počele osnivati tiskare na sjeveru Hrvatske. Budiša navodi knjižaru u Nedelišću koja djeluje od 1574., a nakon nje tiskare dobivaju Varaždin (1586. godine) pa Zagreb (1664. godine), Osijek (1735. godine), Dubrovnik (1783. godine), Zadar (1789. godine), Karlovac (1810. godine) te Split (1813. godine).

Tijekom renesanse i baroka, nakladništvo se postupno širilo, a knjige su postajale dostupnije širem krugu ljudi. U 16. stoljeću, značajan je bio rad tiskara i nakladnika poput Šimuna Kožičića Benje, koji je u Veneciji tiskao knjige na glagoljici i ćirilici. Njegovi radovi su imali značajan utjecaj na očuvanje slavenske kulturne baštine.

U 19. stoljeću, razdoblju nacionalnog preporoda, nakladništvo u Hrvatskoj doživljava pravi procvat. Osnivaju se prve značajne nakladničke kuće, a časopisi i novine postaju ključni mediji za promicanje hrvatske kulture, jezika i identiteta. Ljudevit Gaj, jedan od najvažnijih figura hrvatskog narodnog preporoda, osnovao je tiskaru i započeo izdavanje *Novine Hrvatske* s književnim prilogom *Danica*. Njegov rad bio je od presudne važnosti za buđenje nacionalne svijesti i promicanje hrvatske književnosti.

U 20. stoljeću, hrvatsko nakladništvo se suočava s brojnim izazovima, ali i prilagođava novim tehnološkim i društvenim promjenama. Tiskarstvo i nakladništvo moderniziraju se, uvode se nove metode tiskanja, a nakladničke kuće počinju koristiti i digitalne tehnologije. Ovaj period karakterizira raznolikost izdavačkih djelatnosti, od školskih udžbenika i znanstvenih publikacija do beletristike i popularne literature.

3.2. Utjecaj kulturnih i političkih promjena na nakladništvo

Nakladništvo u Hrvatskoj uvijek je bilo usko povezano s kulturnim i političkim kontekstom. U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, hrvatsko nakladništvo suočavalo se s ograničenjima i cenzurom, ali je također bilo ključno za očuvanje nacionalnog identiteta. Nakladničke kuće, poput Matice hrvatske, igrale su vitalnu ulogu u promicanju hrvatske književnosti, kulture i jezika. Osnovana 1842. godine, Matica hrvatska postala je središnja institucija za izdavanje knjiga koje su promicale hrvatski jezik i kulturu. Na prijedlog grofa Janka Draškovića, tadašnjeg predsjednika Društva Čitaonice zagrebačke, 10. i 11. veljače 1842. osnovana je

²⁴ Budiša, D. Počeci tiskarstva u europskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.

²⁵ Paro, F. Nevidljiva tipografija. Zagreb: Katedra Čakavskog sabora, 2012.

Matica ilirska. Godine 1862. osniva se i Matica dalmatinska te se 1911. godine spaja s Maticom hrvatskom u jedinstvenu ustanovu.²⁶ Godine 1936. počinje osnivanje matičinih pododbora po hrvatskim gradovima te raste i nakladnička djelatnost. Kao posljedica minule šestosiječanjske diktature, u Matici se razvija nacionalistički duh pa dolazi do ideološkog sukoba s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS).²⁷ Rješenje hrvatskog pitanja Hrvatska seljačka stranka vidjela je u sporazumu Cvetković-Maček dok je članstvo Matice zagovoralo ideju potpune hrvatske samostalnosti. Ova su neslaganja dovela do raspuštanja Matičinog upravnog i nadzornog odbora te do uspostave Komesarijata. Komesarijat je djelovao samo tri mjeseca, odnosno od siječnja 1941. do travnja 1941. kada je uspostavljena Nezavisna država Hrvatska.

Tijekom Kraljevine Jugoslavije, nakladništvo se suočavalo s novim izazovima. Iako pod utjecajem jugoslavenske ideologije, mnoge hrvatske nakladničke kuće nastavile su s radom na promicanju nacionalne kulture. Bez obzira na ratne prilike, izdanja Matice hrvatske bila su i dalje vrlo dobro opremljena, knjige su bile uvezane u platno i tiskane na kvalitetnom papiru. Redovna izdanja izlazila su u nakladi od 4000 do 6000 primjeraka, a ostala izdanja do 2000 primjeraka.²⁸

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske nakladništvo je bilo pod snažnom kontrolom i korišteno za propagandu.

Nakon Drugog svjetskog rata, u socijalističkoj Jugoslaviji, nakladništvo je također bilo pod državnom kontrolom, te je bilo usmjereno na obrazovne i kulturne sadržaje. Državne nakladničke kuće kao što su Školska knjiga i Znanje postaju glavni izdavači udžbenika, znanstvenih radova i književnih djela.

Nakon osamostaljenja Hrvatske, nakladništvo prolazi kroz tranzicijske izazove. Tržišno gospodarstvo donosi nove uvjete, a digitalizacija mijenja način proizvodnje i distribucije knjiga. U tom kontekstu, nakladničke kuće se prilagođavaju novim tehnologijama i tržišnim zahtjevima, što omogućava daljnji razvoj nakladništva.

3.3. Značajne nakladničke kuće i osobe u povijesti hrvatskog nakladništva

²⁶ Pavličević, D. Povijest Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000. Str. 325.

²⁷ Aralica, V. Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935. - 1945. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 2(2009)., str. 452.

²⁸ Bratulić, J. Mrvice sa zagrebačkog stola. Zagreb: Matica hrvatska, 1994. Str. 42.

Kroz povijest, mnoge nakladničke kuće i pojedinci ostavili su dubok trag u hrvatskoj kulturi.

Među istaknutim figurama hrvatskog nakladništva Ljudevit Gaj igra ključnu ulogu. Njegov rad na tiskanju *Novina Horvatskih* i književnog priloga *Danica* bio je od velike važnosti za promicanje hrvatskog jezika i književnosti tijekom narodnog preporoda. Gaj je svojim djelovanjem postavio temelje modernog hrvatskog nakladništva.

Matica hrvatska, osnovana 1842. godine, jedna je od najznačajnijih nakladničkih institucija koja je imala presudan utjecaj na razvoj hrvatske književnosti i kulture. Izdavačka djelatnost Matice hrvatske odvijala se kroz Matičin tiskarski nakladni zavod. Osim redovitih izdanja, izdavaštvo se odvijalo i u sljedećim nakladnim cjelinama: *Suvremenoj*, *Maloj*, *Prosvjetno-političkoj*, *Svjetskim piscima* i *Knjižnici za hrvatsku mladež*, kao i književnim časopisima *Kolo* i *Hrvatska revija*. Prednosti Matice u odnosu na ostale nakladnike bila je, kako navodi Stipčević, ta što je Matica imala široku mrežu povjerenika, koje je Klaić nazivao kolporterima, koji su npr. 1000 primjeraka *Osmana* raspačali u vrlo kratkom roku.²⁹

O nakladničkim prilikama 1901. Milivoj Dežman je pisao u časopisu *Obzor* ističući kako se većina izdanja objavljuje u vlastitoj nakladi jer su se u nakladništvu pojavili veliki gubitci. Naime, troškovi nakladnika su izrazito visoki te ne uspiju prodajom nadoknaditi troškove,³⁰ no neke nakladničke kuće početkom 20. stoljeća ipak postižu visoke naklade, poput Društva sv. Jeronima. Osnivač Društva je zagrebački nadbiskup Juraj Haulik sa svećenicima članovima zagrebačke nadbiskupije, a Društvo neprekidno djeluje od 1868. godine. Uz niz molitvene i različite katoličko-moralne i nabožne literature Društvo je izdavalo djela domaćih i stranih pisaca: M. Budaka, V. Deželića, V. Klaića, A. Majera, A. Šenoe, J. Truhelke, H. Sienkiewicza, M. Twaina itd. Uz kalendar *Danica* koji je imao veliku nakladu, društvo je izdavalo knjige posvećene korisnoj pouci i zdravoj zabavi.³¹

Od druge polovice 19. stoljeća najveći je nakladnik bila Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), današnja Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU), koja je tada počela objavljivati nizove: *Rad*, *Starine*, *Grada*, *Ljetopis*, *Stari pisci hrvatski* te znanstvene zbornike o hrvatskoj kulturi, povijesti i umjetnosti.

²⁹ Stipčević, A. *Socijalna povijest knjige u Hrvata: knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Zagreb: Školska knjiga. 2008.

³⁰ Dežman, M. *O nakladnim prilikama hrvatskih književnika*. U: Marjanović, Milan. *Hrvatska moderna*. II. knjiga (1900-1903). Zagreb: JAZU, 1951. Str. 228-234.

³¹ Breyer, M. *Nakladna poduzeća*. // *Naša domovina* : zbornik / gl. ur. Filip Lukas. Zagreb: Glavni ustaški stan, 2, 1943. Str. 1042.

Najznačajnija nakladnička kuća prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske bila je Tipografija koja je djelovala u Zagrebu. U njoj su se tiskale novine *Obzor*, *Jutarnji list*, *Večer* i *Hrvatski narod*. Osim Tipografije djelovala je i Hrvatska državna tiskara koja je nastala udruživanjem Zaklade tiskara Narodnih novina i Matičinog Nakladnog zavoda. Zakonska odredba o Hrvatskoj državnoj tiskari proglašena je 13. ožujka 1942.³² O djelovanju Hrvatske državne tiskare izdan je posebni *Propisnik* kojim je određeno kako Hrvatska državna tiskara izdaje u vlastitoj nakladi *Zbornik zakona i naredaba* i *Narodne novine* pod nadzorom Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, a *Službeni glasnik* Ministarstva nastave pod nadzorom toga Ministarstva.³³

Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod je nastao iz Konzorcija Hrvatske enciklopedije, koji je, na čelu s dr. Matom Ujevićem, svoj rad započeo uoči Drugog svjetskog rata. Prvi svezak Enciklopedije promoviran je 10. veljače 1941. Temeljna zadaća Hrvatskog bibliografskog zavoda je izdavanje djela „živog znanja“ te privesti kraju izdavanje Hrvatske enciklopedije.³⁴

Zahvaljujući naporima ovih i mnogih drugih nakladničkih kuća i pojedinaca, hrvatsko nakladništvo uspjelo je očuvati i promicati nacionalni identitet kroz turbulentna povijesna razdoblja. Njihov doprinos ostaje trajna vrijednost u povijesti hrvatskog nakladništva, osiguravajući kontinuirani razvoj i bogatstvo hrvatske kulture i književnosti.

4. Nakladništvo u NDH

4.1. Politički i društveni kontekst NDH

Politički i društveni kontekst Nezavisne Države Hrvatske (NDH) predstavlja složeno i još uvijek nedovoljno istraženo razdoblje povijesti Hrvatske, obilježeno brojnim unutarnjim i vanjskim izazovima.

Nezavisna Država Hrvatska (NDH) osnovana je 10. travnja 1941., tijekom Drugog svjetskog rata, nakon što su sile Osovine, predvođene nacističkom Njemačkom, osvojile Jugoslaviju. NDH je uspostavljena kao marionetska država pod njemačkom kontrolom, s Antom Pavelićem i njegovom ustaškom organizacijom na čelu. Pavelić je postao poglavnik NDH-a, a ustaški

³² Narodne novine (Zagreb), br. 196, 1942.

³³ Narodne novine (Zagreb), br. 125, 1942.

³⁴ Švab, M. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike : o dvadesetpetnoj obljetnici smrti (1967 1992). // Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. 2, 1992. Str. 23.

režim preuzeo vlast s ciljem stvaranja nezavisne Hrvatske prema radikalnim nacionalističkim i ekstremno desnim načelima.

Unutar NDH, društveni kontekst bio je obilježen represivnim politikama i ekstremnim ideologijama. Ustaški režim provodio je politiku terora i nasilja, uključujući masovne deportacije i progone političkih neistomišljenika. Osim toga, NDH je bila suočena s otporom unutar zemlje, kako od strane partizanskog otpora predvođenog komunistima, tako i od strane drugih antifašističkih skupina. Ova unutarnja borba dodatno je komplicirala političku i društvenu situaciju u zemlji. NDH je imala složene vanjskopolitičke odnose, oslanjajući se na podršku nacističke Njemačke i Italije. Međutim, zbog sve većih vojnih neuspjeha i promjena u ratnoj situaciji, saveznici NDH počeli su se povlačiti. Krajem rata, NDH se našla u sve težoj situaciji, a saveznici Antifašističke koalicije, predvođeni jugoslavenskim partizanima i drugim borbama otpora, zauzeli su teritorij koji je bio pod kontrolom ustaša. Nezavisna Država Hrvatska prestala je postojati 8. svibnja 1945., kada su snage partizanskog otpora oslobodile Zagreb, a ustaški režim se srušio. U poslijeratnom razdoblju, Hrvatska je ponovno postala dio nove socijalističke federacije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Politički i društveni kontekst NDH bio je obilježen ekstremizmom, nasiljem i stalnim sukobima, a ostavština tog perioda ostaje još tema proučavanja kako u povijesnim tako i u ostalim znanstvenim disciplinama. No, valja naglasiti kako se u NDH odvijao sadržajan kulturni život. U tom je razdoblju izdano mnogo knjiga, osnovane su radio postaje, a osim knjiga izlazile su brojne novine i časopisi te su djelovala kazališta, sveučilišta te veliki broj osnovnih i srednjih škola.

4.2. Utjecaj rata na nakladništvo

Ratni uvjeti značajno su utjecali na nakladništvo u NDH. Promjene u dostupnosti resursa, logistički problemi i opća nesigurnost imale su veliki utjecaj na proizvodnju i distribuciju publikacija. Ograničenja u nabavi papira, tiskarskih boja i drugih materijala dovela su do smanjenja broja objavljenih knjiga i drugih publikacija. Izdavači su morali pronaći kreativne načine za održavanje proizvodnje, uključujući korištenje manje kvalitetnog papira i smanjenje broja stranica.

Distribucija publikacija bila je otežana zbog ratnih razaranja i oštećenja prometne infrastrukture. Knjige i novine često nisu mogle stići do udaljenijih područja zbog uništenih cesta i mostova. Unatoč tim izazovima, nakladništvo u NDH nastavilo je djelovati, prilagođavajući se teškim uvjetima i političkom pritisku. Ovo razdoblje predstavlja mračnu

epizodu u povijesti hrvatskog nakladništva, ali i važan podsjetnik na vrijednost slobode izražavanja i neovisnosti medija.

4.3. Nakladništvo u NDH

Nakladništvo u NDH bilo je strogo kontrolirano od strane ustaške vlasti, koja je koristila izdavaštvo kao sredstvo za širenje svoje ideologije i propagande. Cenzura je bila sveprisutna, a svi izdavači i publikacije morali su se pridržavati smjernica režima. Nekoliko ključnih aspekata nakladništva u NDH uključuje: uspostavljanje kontrole nad svim izdavačkim aktivnostima; izdavačke kuće morale su dobiti dozvolu za rad, a svi tiskani materijali prolazili su strogu cenzuru. Bogišić ističe kako je svaki pokušaj objavljivanja sadržaja koji nije bio u skladu s režimskim idejama strogo kažnjen. Nakon osnivanja NDH ubrzo su prestale izlaziti gotovo sve dotadašnje dnevne i tjedne novine, dok su nove pokretane isključivo pod neposrednim nadzorom vlasti i u skladu s promidžbenim ciljevima njezina programa.³⁵

Cenzura je bila alat za suzbijanje opozicijskih ideja i promicanje ustaške ideologije. Propagandni materijali, uključujući knjige, časopise i novine, koristili su se za širenje nacionalističkih i fašističkih ideja, te za poticanje mržnje prema neprijateljima režima. Goldstein ističe kako se cenzura nemilosrdno provodila, a sve tiskare su podržavljene i postavljeni su ustaški povjerenici. Pod geslom „čišćenja“ jezika od srpskog utjecaja, režim i njegov Ured za hrvatski jezik, nameću nove tvorenice i riječi (npr. munjovoz = tramvaj, samovoz = automobil, krugoval = radio). Također ured uvodi i korijenski pravopis.³⁶

Važan nakladnik u to doba je Matica hrvatska, o čemu piše Aralica te ističe „kako o bogatoj književnoj produkciji govore podaci da je u četiri ratne godine Matica hrvatska izdavala više od dvadeset naslova godišnje. Pokrenute su i neke nove naklade, primjerice Knjižnice za hrvatsku mladež, Knjižnice stranih pisaca i Prosvjetno-političke knjižnice (PPK); PPK je trebala biti glavno sredstvo ideološke izobrazbe hrvatske nacionalističke inteligencije.“³⁷ No, već 1941. Zakonskom odredbom poglavnik Ante Pavelić, uz supotpis ministra nastave i

³⁵ Bogišić, V. Pogovor. // Macan, Trpimir. Spremnost : 1942-1945. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. Str. 361-366.

³⁶ Goldstein, I. Povijest 4 : udžbenik za četvrti razred gimnazije 1. Zagreb: SysPrint, 2010. Str. 136.

³⁷ Aralica, V. Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935-1945. // Časopis za suvremenu povijest. 41, 2(2009). Str. 470-471.

bogoštovlja Mile Budaka³⁸, uspostavlja HIBZ kao ustanovu koja bi trebala promicati državne ciljeve.

5. Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ)

5.1. Osnivanje i povijest HIBZ-a

Povijest i osnivanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda vezana je uz godinu 1938. kada je dr. Mate Ujević okupio prve suradnike Hrvatske enciklopedije pod imenom Konzorcij Hrvatske enciklopedije.

Sam HIBZ osnovan je u kolovozu 1941. godine u sklopu Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Okolnosti osnivanja HIBZ-a bile su usko povezane s političkim i kulturnim ciljevima ustaškog režima, koji je nastojao centralizirati i kontrolirati nakladničke i bibliografske aktivnosti u zemlji. Ključne figure u osnivanju HIBZ-a uključivale su ugledne intelektualce i stručnjake iz područja knjižničarstva, bibliografije i izdavaštva. Turčinec navodi kako mu je zadaća bila izdavati i promovirati djela enciklopedijskoga, leksikografskog i bibliografskog sadržaja na hrvatskom i drugim jezicima.³⁹

Od kraja 1941. do 1945. ravnatelj HIBZ-a bio je Mate Ujević. Ujević je bio istaknuti hrvatski intelektualac, urednik i profesor, a odigrao je ključnu ulogu u hrvatskoj kulturnoj povijesti, posebno u kontekstu Hrvatske enciklopedije. Prvi svezak ove Enciklopedije promoviran je 10. veljače 1941. godine, neposredno prije osnutka NDH-a, a sadržavao je 808 stranica. Ujević je napisao predgovor čime je dao poseban pečat ovom značajnom djelu. Dolaskom ustaša na vlast, Mate Ujević je uhapšen i interniran, no ubrzo je pušten, ali mu je do kraja rata zabranjen izlazak izvan Zagreba. Usprkos tim teškim okolnostima, nastavio je svoj rad s neizmjernom posvećenošću. Bio je profesor u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, upravitelj Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda te urednik Hrvatske enciklopedije.

³⁸ Zakonska odredba o osnutku Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda. // Narodne novine 98 (9.VII.1941.).

³⁹ Turčinec, Z. Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. // Časopis za suvremenu povijest. 32, br. 1 (2000). Str 51-71.

Njegove organizacijske sposobnosti i tolerancija prema neistomišljenicima posebno su se istaknule u angažmanu suradnika za Hrvatsku enciklopediju. Nakon rata, Ujević je obavljao dužnosti gospodarskog tajnika i tehničkog urednika u Nakladnom zavodu Hrvatske.

Povodom 25. obljetnice njegove smrti, Mladen Švab s puno poštovanja piše o Ujevićevom životu i radu, naglašavajući njegov doprinos hrvatskoj znanosti, kulturi i izdavaštvu te ga opisuje kao osobu velikih organizacijskih sposobnosti i tolerancije. Ujevićev rad ostavio je dubok trag u hrvatskoj povijesti, posebno kroz njegov angažman na Hrvatskoj enciklopediji.⁴⁰

Godine 1945., dolaskom komunističke vlasti, HIBZ je ukinut te preimenovan u Nakladni zavod Hrvatske, a pet godina kasnije, iz enciklopedijskog odjela formiran je Leksikografski zavod.

Jelčić navodi kako je „u četiri godine djelovanja HIBZ-a tiskano više od četiri stotine knjiga. Ujević je još u vrijeme Banovine Hrvatske izdao prvi svezak Hrvatske enciklopedije, a ova edicija njegovim dolaskom u HIBZ postaje najvažnijom djelatnošću Zavoda.“⁴¹

5.2. Utjecaj HIBZ-a na hrvatsku književnost i kulturu

Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ) imao je dubok i trajan utjecaj na hrvatsku književnost i kulturu, pogotovo tijekom svog djelovanja u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Osnovan kao institucija zadužena za sustavno izdavanje djela od nacionalnog značaja, HIBZ je, unatoč teškim političkim i društvenim okolnostima, uspio oblikovati kulturni krajolik Hrvatske i ostaviti neizbrisiv trag u povijesti hrvatske književnosti i enciklopedistike.

HIBZ je u vrijeme svog djelovanja predstavljao središnju instituciju za izdavanje književnih, enciklopedijskih i znanstvenih djela, a njegova najpoznatija publikacija, Hrvatska enciklopedija, bila je ne samo projekt enciklopedijskog opsega već i svojevrsni kulturni manifest u kontekstu šireg kulturnog i povijesnog naslijeđa.

Enciklopedija, pod uredništvom Mate Ujevića, obuhvatila je ključne pojmove iz hrvatske književnosti, uključujući biografije i djela najvažnijih hrvatskih pisaca, analize književnih pravaca, te prikaze važnih književnih djela. Time je HIBZ doprinio promoviranju hrvatske književnosti, osiguravajući da važni autori i njihova djela budu adekvatno predstavljena i

⁴⁰ Švab, M. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike : o dvadesetpetoj obljetnici smrti (1967-1992.). // Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža 2, 1992. Str. 39.

⁴¹ Jelčić, D. Književnost u čistilištu. Zagreb: Matica hrvatska, 1999. Str. 123.

vrednovani u nacionalnom kontekstu. Uključivanje najistaknutijih hrvatskih intelektualaca i književnika kao suradnika na enciklopediji dodatno je osnažilo taj proces.

Osim toga, HIBZ je izdavao i druge publikacije koje su imale značajan utjecaj na književnu scenu. Među njima su bile stručne studije, bibliografije i monografije, koje su doprinosile boljem razumijevanju i proučavanju hrvatske književnosti. Izdavanjem tih djela, HIBZ je osigurao platformu za širenje književne kritike, teorije i historiografije, što je potaknulo daljnji razvoj znanosti u Hrvatskoj.

Utjecaj HIBZ-a na hrvatsku kulturu bio je dalekosežan. Kao središnja nakladnička institucija, on je imao ključnu ulogu u oblikovanju kulturne politike NDH. Unatoč ideološkim pritiscima, Zavod je uspio zadržati relativnu neovisnost, što mu je omogućilo da proizvodi djela koja nisu bila striktno u službi režima. Mate Ujević i njegov tim urednika osigurali su da izdanja pod okriljem HIBZ-a budu visoke kvalitete i kulturne relevantnosti.

Jedan od najznačajnijih doprinosa HIBZ-a hrvatskoj kulturi bio je očuvanje i promocija nacionalnog identiteta kroz izdavačku djelatnost. Također je promovirao hrvatsku kulturu kroz niz posebnih izdanja i bibliografskih projekata. Izdavanje monografija o važnim kulturnim ličnostima i događajima, bibliografije hrvatskih autora, te leksikoni kulturnih pojmova doprinijeli su boljem razumijevanju i valorizaciji hrvatske kulturne baštine. HIBZ je tako postao jedan od ključnih faktora u oblikovanju kulturnog identiteta Hrvatske tijekom jednog od najizazovnijih razdoblja u njezinoj povijesti.

Iako je Hrvatska enciklopedija bila primarno referentno djelo, njezin utjecaj na kulturu bio je širi i dublji. Enciklopedija je utjelovila intelektualne i kulturne ambicije hrvatskog naroda, pokazavši da Hrvatska, unatoč svojoj političkoj i geografskoj veličini, može stvoriti djelo svjetskog formata. To je bio važan kulturni simbol, koji je doprinio jačanju nacionalnog ponosa i samosvijesti. Enciklopedija je također imala ulogu u edukaciji, ne samo kao izvor informacija, već i kao alat za oblikovanje kritičkog mišljenja. U vremenu kada je obrazovni sustav bio pod jakim utjecajem ideologije, Hrvatska enciklopedija pružila je relativno objektivan i znanstveno utemeljen prikaz znanja, što ju je učinilo važnim resursom za generacije intelektualaca, studenata i učenika.

Jedan od ključnih doprinosa HIBZ-a bio je i u očuvanju kulturnog naslijeđa. Izdavanje Hrvatske enciklopedije i drugih srodnih djela omogućilo je dokumentiranje i sistematizaciju znanja o hrvatskoj kulturi, povijesti i književnosti. Time je HIBZ pomogao u očuvanju kulturne baštine koja bi inače mogla biti izgubljena ili marginalizirana u turbulentnim vremenima rata i

političkih promjena. Tako Švab ističe kako je enciklopedijsko djelo nastalo prvenstveno s ciljem da bi se učinkovito suprotstavili intenzivnoj neprijateljskoj propagandi te da bi predstavili naš narodni život i kulturna dostignuća u europskom i svjetskom kontekstu.⁴²

Zavod je također igrao ključnu ulogu u zaštiti i promicanju hrvatskog jezika. Kroz svoje publikacije, HIBZ je pridonio standardizaciji i normiranju hrvatskog jezika, što je bilo od iznimne važnosti za očuvanje jezičnog identiteta u vrijeme kada su kulturni i jezični standardi bili podložni promjenama i pritiscima.

6. Građa za retrospektivnu bibliografiju HIBZ-a 1941-1945.

6.1. Općenito

Hrvatska retrospektivna bibliografija je sastavni dio hrvatske nacionalne bibliografije na čijoj izradi se radi još od 40-tih godina 20. stoljeća. Nacionalnu bibliografiju čini „(...) popis hrvatskih knjiga prema jezičnom, nacionalnom, teritorijalnom i predmetnom načelu od početka tiska (1483.) do razdjelnice s tekućom bibliografijom knjiga (1990.).“⁴³

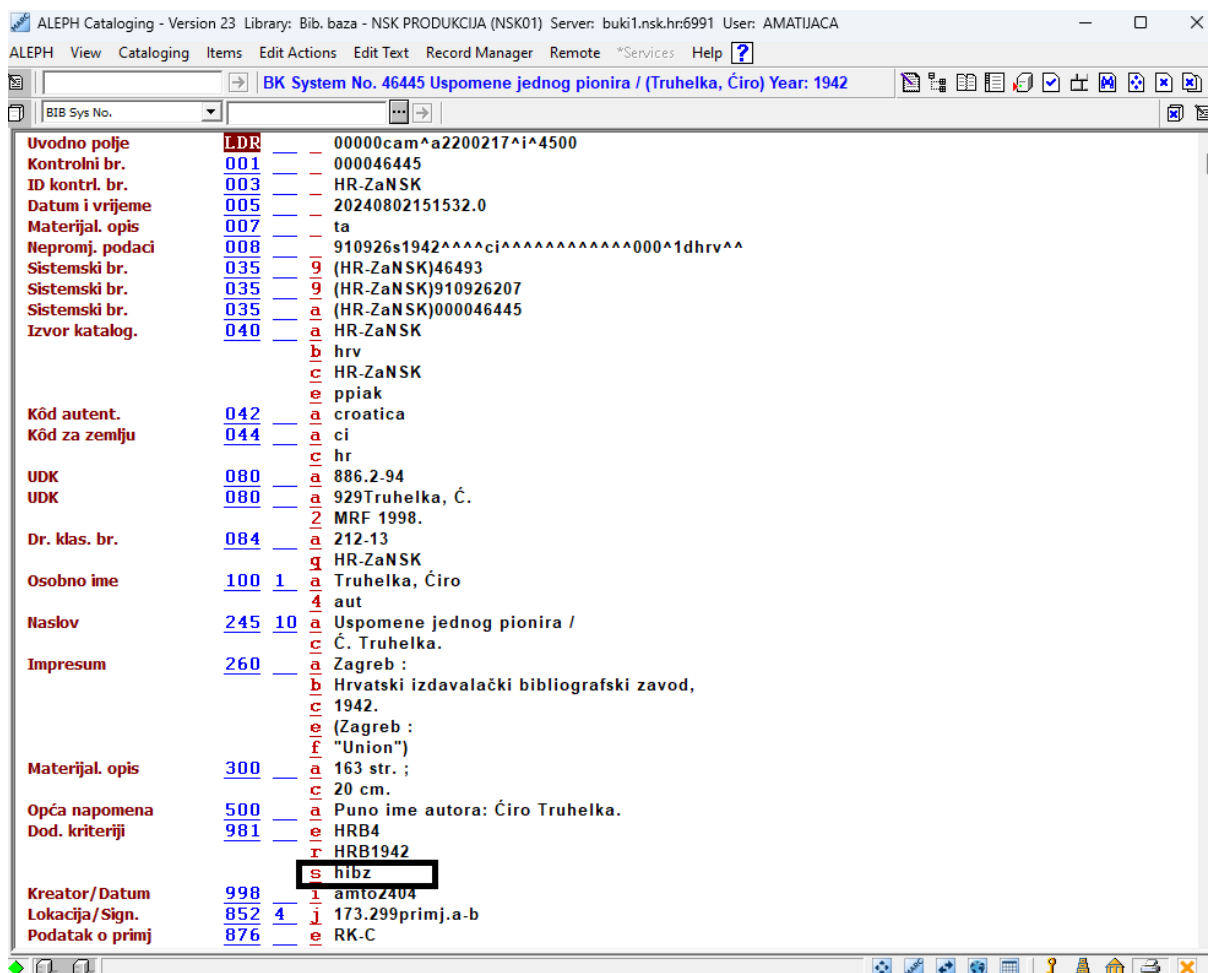
Danas se građa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici⁴⁴ u Zagrebu popisuje i katalogizira u integriranom knjižničnom programu Aleph, format MARC21. Većina zapisa postojeće građe HIBZ-a katalogizirana je krajem 90-tih godina prošlog stoljeća u sklopu izrade mrežnog kataloga. Kako se radilo o velikom projektu, zapisi su izrađivani konverzijom sa starih kataložnih listića što znači da katalogizatori nisu imali građu na uvid. Takvi zapisi su manjkavi, nepotpuni te se u pojedinim slučajevima ne poklapaju sa stvarnim stanjem. Rad na sustavnom popisivanju i reviziji postojećih zapisa u svrhu izrade retrospektivne bibliografije HIBZ-a počinje 2022., a od početka 2024. djela u izdanju HIBZ-a dobivaju i posebnu oznaku unutar kataložnog opisa, kao što je vidljivo na slici 1. Posebna oznaka „hibz“ upisuje se u polje 981 podpolje \$s. To polje inače služi kao dodatni kriterij za odabir bibliografija i za lakše strojno pronalaženje podataka. Polje nije vidljivo korisniku, već samo katalogizatoru.

⁴² Švab, M. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike : o dvadesetpetoj obljetnici smrti (1967-1992.). // Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža 2. 1992. Str. 37.

⁴³ Marin, A. Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga kao izvor podataka o tiskarstvu i nakladništvu u Hrvatskoj: analiza knjiga objavljenih od 1900. do 1909. godine. // Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema 24/1-2, 2020, 27-50. [citirano: 2024-08-4]. Dostupno na:

<https://hrcak.srce.hr/252320>

⁴⁴ U daljnjem tekstu NSK

Slika 1: Primjer bibliografskog zapisa za retrospektivnu bibliografiju HIBZ-a

Danas se u bazi nalazi 208 kataložnih zapisa s oznakom „hibz“ i taj broj zasigurno nije konačan, već su nužna daljnja istraživanja kako bi se građa upotpunila.

6.2. Broj izdanja po godinama i vrste građe

Kao najplodniju godinu HIBZ-a možemo navesti 1944. kad je Zavod izdao 74 djela, slijede ju 1943. i 1942. sa 62, odnosno 46 naslova. Osjetno manji broj izdanja imamo 1945., njih 12, kao i 1941. sa svega 8 naslova. Raspored izdanja po godinama možemo vidjeti na sl. 2. Ovi podaci postaju jasniji kad ih stavimo u povijesni kontekst kao i kontekst osnutka HIBZ-a te prestanak njegova rada. Usporedbe radi, u istom razdoblju, Matica hrvatska, kao nedvojbeno značajniji i veći nakladnik, bilježi sljedeće rezultate. Godine 1941. 20 izdanja, 1942. 24, 1943. 22, 1944.

28 i 1945. 8 izdanja.⁴⁵ Nije nebitno i to da je Matica bila u boljem odnosu i položaju spram vladajućeg režima nego što je to bio slučaj s HIBZ-om.

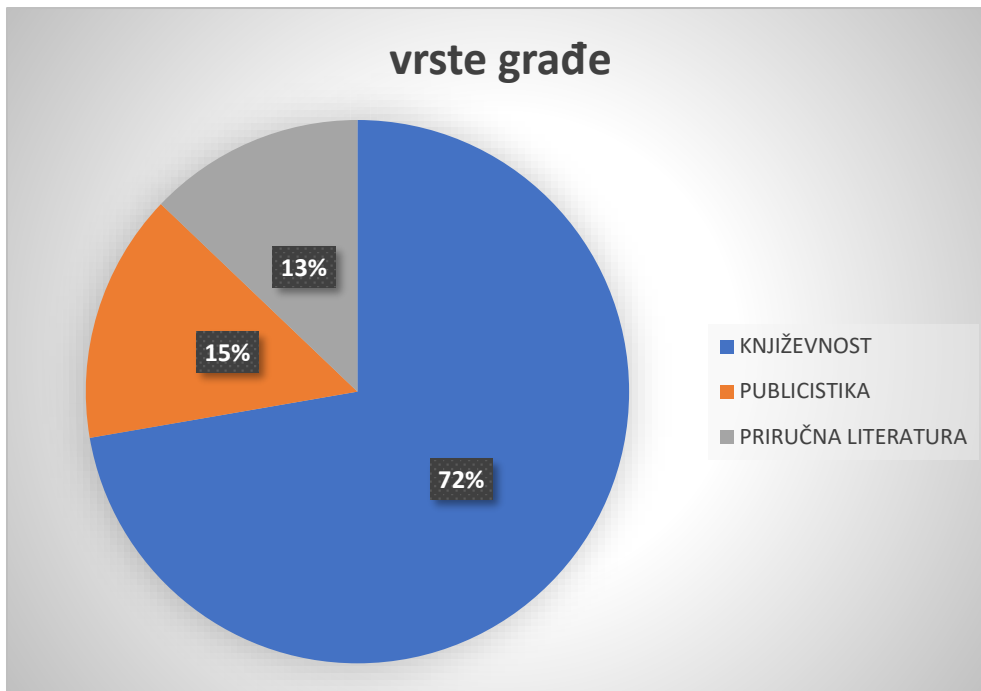
Slika 2: Raspored izdanja HIBZ-a prema godinama

Kako Univerzalna decimalna klasifikacija još nije do kraja sređena, za potrebe ovoga rada, napravljena je gruba podjela vrsta građe. Problemi klasifikacije u kontekstu izrade bibliografije HIBZ-a su brojni. Primjerice, danas se na Odsjeku HRB-a prilikom klasifikacije koristi prvo hrvatsko skraćeno izdanje UDK, sastavljeno na temelju Master Reference Filea (MRF) iz 2011. To izdanje sadrži 10 000 oznaka, dok se ranije koristilo izdanje MRF-a iz 1998. koje je sadržavalo 70 000 oznaka.⁴⁶ U većini popisane građe korištena je stara shema Univerzalne decimalne klasifikacije, a kako je ranije navedeno, ti zapisi su često nepotpuni, što znači da ponekad nedostaje UDK oznaka te otežava strojno izvlačenje podataka za izradu bibliografija.

U nakladi HIBZ-a prednjači književnost sa 148 jedinica od čega 13 otpada na dječju književnost (pripovijetke i slikovnice), slijedi publicistika (studije iz područja književnosti, povijesti, geografije, politike...) 30 naslova, te referenta literatura (enciklopedije, leksikoni i sl.) 26 jedinica. U postotcima bi to izgledalo ovako:

⁴⁵ Podaci se odnose na stanje u bazi NSK.

⁴⁶ Silaj, K. Prikaz novog skraćenog izdanja Univerzalne decimalne klasifikacije za područje religije te usporedbe s prvim hrvatskim srednjim izdanjem Univerzalne decimalne klasifikacije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 59 (3-4), 217-229. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/187617>

Slika 3: Vrste građe

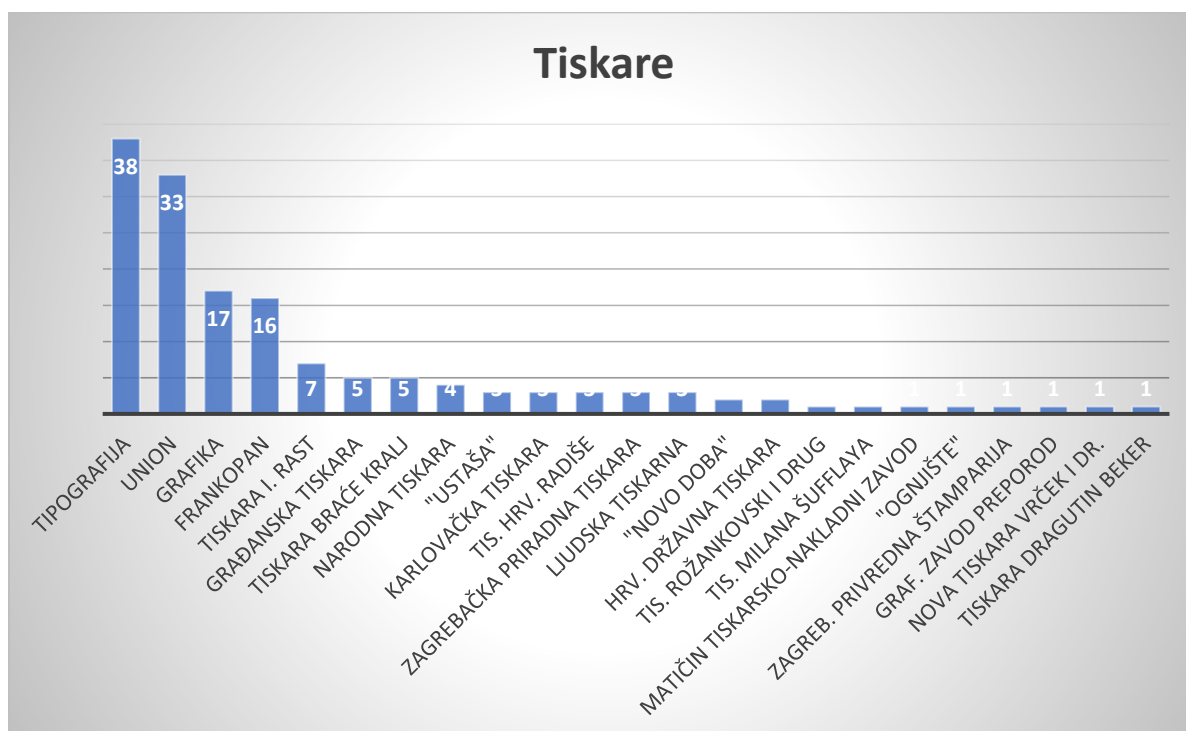
6.3. Tiskare

O proizvodnji papira kao i samom radu tiskara u vrijeme NDH nemamo dovoljno podataka. Ipak, lako je zaključiti da je tiskarska industrija dijelila sudbinu ostalih privrednih grana. Problemi u nabavi repro-materijala i energenata potrebnih za proizvodnju su bili dio svakodnevice na cijelom području zaraćene Europe, a postaju sve veći kako se rat bližio kraju. Svakako nije pomagalo ni to što je NDH bila u posebnim gospodarskim odnosima prema Njemačkoj i Italiji, koje su prvenstveno štatile vlastite interese. Kolar-Dimitrijević piše da do jeseni 1944. više ni najveće i najvažnije tvornice nisu mogle osigurati sirovine i energiju, što dovodi do restrikcija u njihovom radu ili čak potpunog prestanka rada.⁴⁷ Međutim, igrom sudbine, upravo se nedostatak energenata pokazao ključnim za spas nekih publikacija koje su trebale biti uništene po nalogu ustaških vlasti. Prema M. Ujeviću nemogućnost Zagrebačke tvornice papira da stari papir pretvara u novi, spasila je od uništenja Nazorova djela koja su bila izdana kao prva neenciklopedijska djela HIBZ-a.⁴⁸

⁴⁷ M. Kolar-Dimitrijević, Hrvatsko gospodarstvo u Nezavisnoj državi Hrvatskoj // Časopis za suvremenu povijest, Vol. 27 No. 3, 527-542. Str. 533.

⁴⁸ Švab, Mladen. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike. Prilog I: Mate Ujević: Hrvatski izdavački bibliografski zavod. // Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. 2. 1992. Str. 39.

Kako HIBZ nije imao vlastitu tiskaru, tiskanje njegovih publikacija se odvijalo u različitim tiskarama. Prema trenutnom stanju u bazi, broj tiskara koje su tiskale izdanja Zavoda je veći od dvadeset. Prednjači Tipografija kao najveća tiskara tog vremena s 38 publikacija, a slijedi ju Union s 33. U prvih pet se nalaze još Grafika, Tiskara Frankopan te Tiskara Ivan Rast. U čak osam tiskara tiskano je samo po jedno djelo. U dva slučaja se radi i o tiskarama van granica današnje Hrvatske. To su Ljudska tiskarna iz Ljubljane s 3 naslova te Ognjište iz Sarajeva s jednim. Tako nerijetko možemo vidjeti da je neko djelo od primjerice četiri sveska tiskano u četiri različite tiskare. Naravno, to je ostavilo traga na formatu kao i kvaliteti papira pojedinih publikacija. Popis tiskara koje su radile za HIBZ vidljiv je na sl. 4.

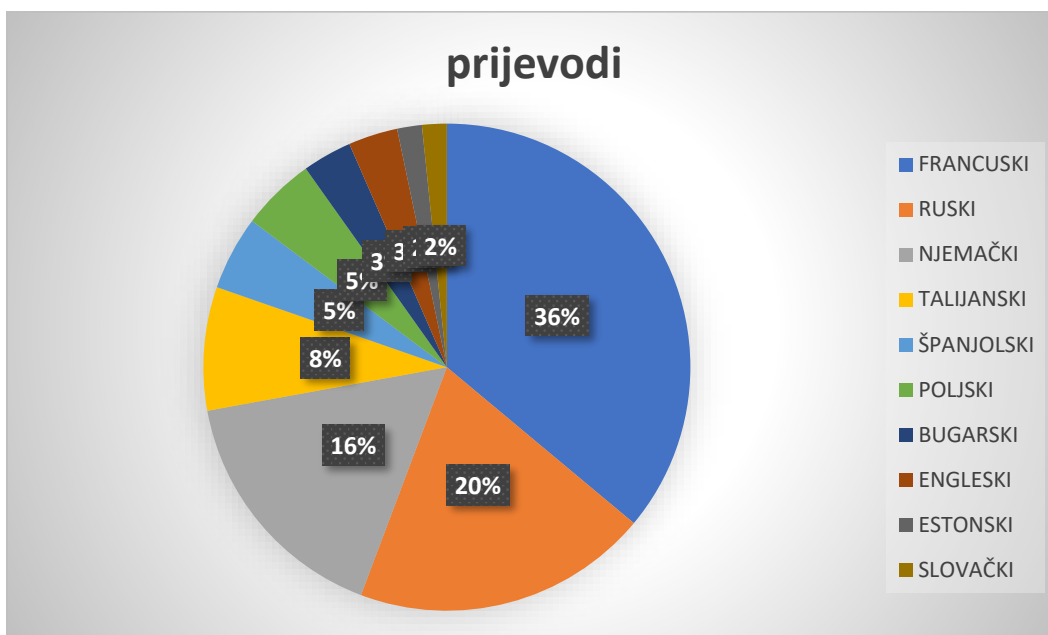
Slika 4: Popis tiskara koje su tiskale izdanja HIBZ-a

6.4. Jezik

Od 208 publikacija iz fonda NSK-a 199 ih je na hrvatskom jeziku, pet na njemačkom i četiri na talijanskom. Na njemačkom jeziku su prijevodi književnih djela D. Domjanića i M. Budaka, povijesno djelo V. Bačića, studiji botaničara Ive Horvata te monografija *Kroatien* zamišljenoj kao prvi svezak u okviru nakladničke cjeline *Kroatien in Wort und Bild* (ostali nikada nisu

izašli). Talijanska izdanja su: A. Pavelića *Messaggio e discorso del Poglavnik*, prijevod Nazorovog *Medvjeda Brunda*, monografija *Il melograno* Luigija Salviniija i fotomonografija *La terra croata*.

S druge strane što se tiče prijevoda na hrvatski, situacija je znatno šarolikija (slika 5). Prema podacima iz baze 61 publikacija je prevedena na hrvatski. Najvećim dijelom se radi o prijevodima književnih djela u sklopu nakladničkih cjelina: Svjetski klasici i Junaci djela i misli. Najveći broj prijevoda dolazi iz francuskog jezika (22), slijede ruski (12), njemački (10), talijanski (5), španjolski (3), poljski (3), engleski (2), bugarski (2), te po jedan prijevod sa slovačkog i estonskog.

Slika 5: Graf stranih jezika s kojih su prevedena djela u izdanju HIBZ-a

6.5. Referentna literatura u izdanju HIBZ-a

Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod, prema Propisniku o ustrojstvu i poslovanju, uređuje i izdaje razna djela od posebnog značaja. Konkretno, prema točki 1. Propisnika, Zavod izdaje:

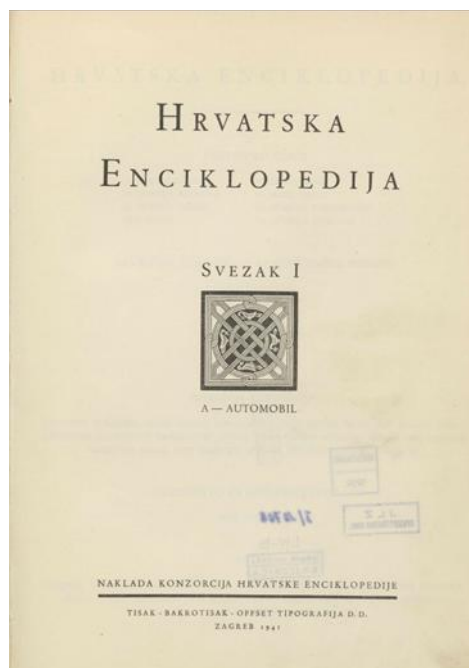
a) Hrvatsku enciklopediju - kao jedno od najvažnijih izdanja Zavoda, ova enciklopedija obuhvaća sveobuhvatne informacije na hrvatskom jeziku o različitim temama.

b) Hrvatsku bibliografiju - popis knjiga i drugih publikacija koje su izdane na hrvatskom jeziku ili su od značaja za Hrvatsku.

c) Knjige, rasprave i časopise po narudžbi ministarstva - Zavod također izdaje knjige, znanstvene rasprave i časopise prema uputama i narudžbama Ministarstva, kada to zatraži.⁴⁹

Ovi podaci jasno definiraju ulogu i zadatke Zavoda u izdavanju i distribuciji važnih publikacija od nacionalnog i državnog značaja.

Hrvatska enciklopedija je kapitalno djelo HIBZ-a, ali i hrvatske enciklopedistike uopće. Premda je najznačajnije djelo u izdanju HIBZ-a rad na njemu započet je prije osnutka samog Zavoda, odnosno neposredno prije izbivanja Drugog svjetskog rata. Zbog svoje veličine i kvalitete, postalo je jedno od ključnih kulturnih izdanja u povijesti Hrvatske. Prvi svezak predstavljen je 10. veljače 1941. godine (vidi sliku 6). Obuhvaćao je natuknice počevši od slova "A" do „automobil“ i to sve na 808 stranica. Otisnut je u 9000 primjeraka. Predgovor je napisao glavni urednik Mate Ujević.

Slika 6: Naslovni list prvog sveska Hrvatske enciklopedije

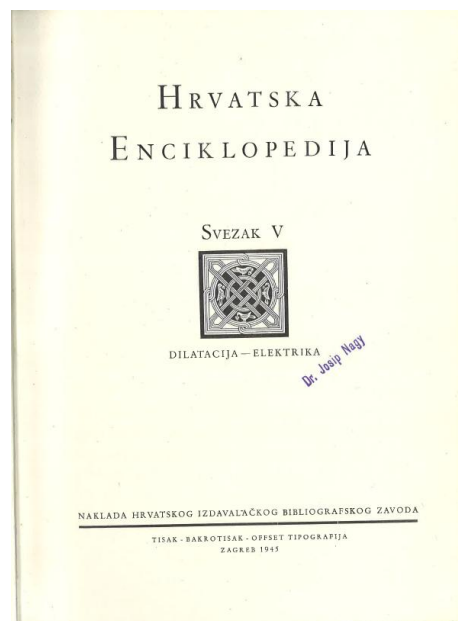
(Izvor: https://hemu.lzmk.hr/PDF/UHE%2001_nulti%20arak.pdf)

Planirano je izdavanje 12 svezaka Enciklopedije, od kojih je svaki trebao sadržavati oko 800 stranica u velikom formatu. Unutar enciklopedije najviše prostora zauzima književnost zatim povijest i zemljopis te ekonomija, medicina i tehnika. Ova struktura naglašava značaj i važnost

⁴⁹ Propisnik o ustrojstvu i poslovanju Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda. // Narodne novine 143(3.X.1941.)

Hrvatske enciklopedije kao opsežnog referentnog djela namijenjenog obrazovanju i informiranju široke publike. Među urednicima su bili najistaknutiji stručnjaci svog vremena: Albert Barac, Franjo Fancev, Josip Torbarina, Juraj Benešić, Gjuro Szabo, Ivan Meštrović i drugi, bez obzira na njihove političke stavove. Drugi svezak, objavljen 12. listopada 1941., obuhvatio je natuknice na 728 stranica. Treći svezak, koji je izašao 21. listopada 1942. godine, pokrivaio je natuknice na 800 stranica. Četvrti svezak, izdan 1942. godine, obradio je natuknice na 776 stranica. Posebnost ovog sveska je u tome što je do kraja 1942. godine uveden korijenski pravopis, dok je materijal obrađen prema Boranićevom pravopisu.

Peti svezak (slika 7), objavljen 2. svibnja 1945. godine, bio je posljednji izdani svezak Hrvatske enciklopedije, koji je obradio pojmove na 738 stranica. Zbog završetka rata, većina primjeraka ovog sveska nije mogla biti distribuirana, a sačuvano je samo oko 200 primjeraka, dok su ostali uništeni od strane nove vlasti, čineći ga pravom književnom rijetkošću.

*Slika 7: Naslovnica petog sveska Hrvatske enciklopedije
(Izvor: Fond Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)*

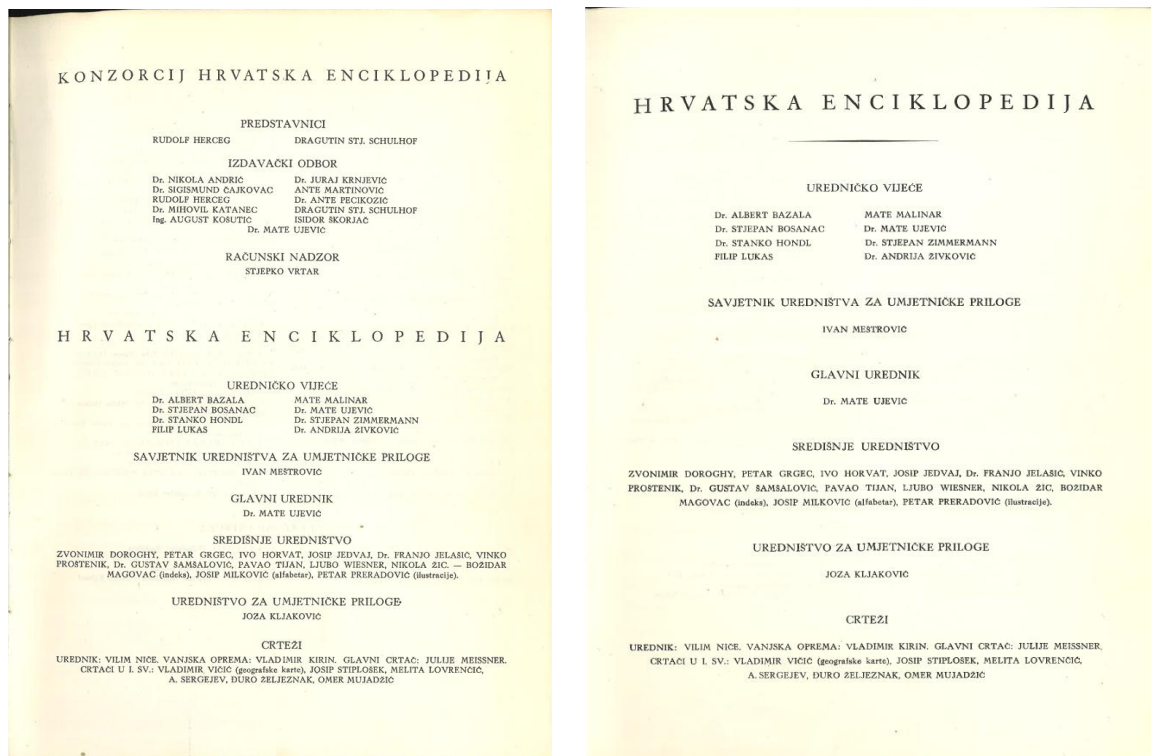
Hrvatska enciklopedija je bila prepoznata po svojoj objektivnosti i političkoj neutralnosti, unatoč teškim okolnostima u kojima je nastala. Veliku zaslugu u svemu ima dr. Mate Ujević koji je svojim djelovanjem Hrvatsku svrstao na izrazito značajan položaj u području enciklopedistike.

Premda nedovršena, Hrvatska enciklopedija ostaje jedno od najvažnijih kulturnih postignuća koje su Hrvati ikada ostvarili, zaslužujući priznanje i poštovanje za svoju opsežnost, kvalitetu i doprinos hrvatskoj kulturi i znanosti.

Hrvatska enciklopedija u NSK-a se nalazi na signaturi II-12.112 i prva četiri sveska imaju više primjeraka te ih se može naći i kao referentnu literaturu u različitim Zbirkama same knjižnice, što ih čini lako dostupnom građom samim korisnicima. Premda svojevrsni raritet i peti svezak u NSK-a možemo pronaći u barem 6 primjeraka.

6.5.1. Problem prvog sveska Enciklopedije

Prilikom pregleda starog zapisa u Alephu i uvidom u samu Enciklopediju uočeno je da se postojeći primjerci prvog sveska međusobno razlikuju. Dok je naslovna strana te sadržaj svih primjeraka isti, u impresumu jednog primjerka su uočena značajna odstupanja (vidi sl. 8 i 8a). Iznenadenje je bilo tim veće što svi primjerci na kraju imaju dataciju „Štampanje završeno 10. veljače 1941.“.

Slika 8 i 8a: Različiti impresumi prvog sveska Hrvatske enciklopedije

(Izvor: Fond Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

O tom u svom članku *Izbrisani. Dva impressuma Hrvatske enciklopedije 1941. godine. Sudbina uključenih Židova i HSS-ovaca*, objavljenom krajem travnja ove godine, piše i E. Zebić. Zebić u uvodu rada piše „Ustaške vlasti cenzurirale su impresum Hrvatske enciklopedije urednika Mate Ujevića tiskan u prvoj knjizi Enciklopedije objavljenoj u veljači 1941. godine, izbacujući u kasnije doštampanim primjercima iz njega Židove i viđene dužnosnike i aktiviste Hrvatske seljačke stranke.“⁵⁰ Zebić nadalje obješnjava da je „nulti arak“ vjerojatno tiskan iznova nakon što su uklonjena nepodobna imena, dok se u ostatak tiskanog materijala nije diralo. Prema Zebićevu istraživanju, izbrisani su članovi Konzorcija Dragutin Stjepan Schulhof, poznati prijeratni tiskar i nakladnik židovskog porijekla kao i Rudolf Herceg, jedan od istaknutijih članova HSS-a. Pored njih dvojice, izbrisani su i članovi Izdavačkog odbora Hrvatske enciklopedije i to njih 11. Radi se o prosvjetnim radnicima i znanstvenicima angažiranim na projektima iz kulture mahom Židova i političara iz redova HSS-a.⁵¹

Godine 1941. HIBZ izdaje i pet separata/posebnih otisaka iz prvog sveska Enciklopedije (sig. II-12.065): *Amerika, Anatomija, Arapi i Povijest Austrije* u formatu 30 cm kao i sama enciklopedija, te *Fran Trankvil Andreis-Andrijević* formata 20 cm. Iz drugog sveska Enciklopedije tiskana su četiri, odnosno tri posebna otiska: *Čovjek, Dalmacija i Dante Alighieri*, numerirana brojevima od 2 do 4. Sudbina prvog separata nije poznata, možda nedostaje ili nikad nije niti izašao.

Nakladnička cjelina Znanstvena knjižnica HIBZ-a donosi četiri studije različite tematike: književnost, medicina, politika, obrazovanje. Jedna od njih je *Dioba vlasti* Ive Krbeka koja je prvotno bila zamišljena kao natuknica za Enciklopediju, međutim zbog svoje opširnosti u nju nije uvrštena u cijelosti nego je izdana kao zasebna studija.

HIBZ je pokrenuo i izdavanje enciklopedije za mlade pod nazivom *Znanje i radost*, no od planiranih deset svezaka, objavljena su samo tri, dok je četvrti pripremljen, ali nikada nije tiskan. HIBZ je također planirao izdati *Rječnik hrvatskog književnog jezika* u tri sveska, za glavnog urednika bio je postavljen Stjepan Ivšić, ali taj projekt nikada nije dovršen.

⁵⁰ Zebić, E. *Izbrisani. Dva impressuma Hrvatske enciklopedije 1941. godine. Sudbina uključenih Židova i HSS-ovaca*, 2024. Str. [1] [citirano: 2024-08-9]. Dostupno na: <https://ideje.hr/izbrisani-dva-impressuma-hrvatske-enciklopedije-1941-godine-sudbina-autora-zidova-i-hss-ovaca/>

⁵¹ Isto, str. [3].

6.6. Književnost

Većina književnih djela HIBZ-a izdana su u okviru nakladničkih cjelina. Tako su u cijelosti ili djelomično objavljena djela F. Galovića, A. Harambašića, R. Jorgovanića i M. Nehajeva. U okviru *Suvremenih hrvatskih pisaca* izlaze pojedina djela D. Tadijanovića, Đ. Sudete, M. Begovića i brojnih drugih.

Svjetske klasike je prema M. Ujeviću Zavod smatrao jednom od svojih najvažnijih naklada.⁵² U okviru ove nakladničke cjeline izdano je 27 prijevoda djela stranih pisaca, 10 ruskih, 7 francuskih, 4 španjolska, 3 poljska te po jedan litvanski, engleski i njemački. Upadljivo izostaju talijanski pisci. U osvrtu na ovakav izbor pisaca Ujević piše: „Ustaše su bili „oduševljeni“ ovakvom „osovinskom“ nakladnom djelatnošću, pa su nam kako smo spomenuli, u posljednje vrijeme zabranili prođu – ruskih klasika. Za uzvrat, mi smo preveli cjelokupna Gogoljeva djela, i ona čekaju novo vrijeme, da se pojave na književnom tržištu.“⁵³

Spomenimo još i 7 knjiga u 10 svezaka objavljenih u nakladničkoj cjelini pod nazivom *Junaci djela i misli*. Unutar ove naklade izlaze prijevodi biografija svjetskih značajnih ličnosti: Napoleona, Petra Velikog, M. Cervantesa, Luja XIV, Leonarda da Vincija, Leibnitza i Chopina. Naravno da je i ovaj izbor bio u opasnosti od cenzure vladajućih. Pored izbjegavanja a nerijetko i izigravanja samih cenzora i nakladničke cjeline djele sudbinu ostalih izdanja HIBZ-a. Evidentni su problemi oko tiskanja knjiga koji se prije svega očituju u (pre)čestoj promjeni tiskara, formata, kvalitete tiska i papira. Postoje pisani tragovi da su pojedina djela bila spremna za tiskanje, ali nikad nisu izašla. Premda u većini slučajeva nema konkretnih dokaza zašto je tomu tako, najizgledniji je uzrok ekonomska kriza i rat.

Problemi s izdavanjem i tiskanjem vidljivi su i na primjeru nakladničke cjeline *Vedra knjiga*. To su izdanja priča, bajki i popevki, od čega je približno polovica hrvatskih autora, a ostalo prijevodi stranih pisaca, namijenjenih najmlađoj publici HIBZ-a. Knjige su izlazile u periodu od 1943. do 1945., ali samo datiranje je ponekad problematično. Tako primjerice 1. knjiga, *Priča o caru Saltanu, o sinu njegovu, slavnom i silnom junaku knezu Gvidu Sultanoviču i o krasnoj carevni Labudici* A. Puškina, na omotu nosi 1943. godinu, dok je na naslovnoj strani stoji godina izdanja 1942. Sveukupno se radi o 12 knjiga (13 svezaka) tiskanih u 5 različitim tiskara te im format varira od 17 do 23 cm. Pored spomenutog Puškina *Vedra knjiga* donosi i

⁵² Švab, Mladen. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike: o dvadesetpetoj obljetnici smrti (1967-1992). // Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. 2. 1992. Str. 43.

⁵³ Isto, str. 43.

prijevide E. Pelin, J. C. Hronskyog, A. Karalijčeva, M. von Ebner-Eschenbach i P. Eršova. Knjige su bogato ilustrirane u bojama, a ilustracije su radili renomirani hrvatski umjetnici poput primjerice Andrije Maurovića i Vladimira Filakovca (sl. 9 i 9a).

Slika 9 i 9a: Ilustracije nasl. str. Vedre knjige

6.7. Politika i publicistika

U treću kategoriju izdanja HIBZ-a svrstali smo politiku i publicistiku. Ovdje imamo raznolika izdanja, djela i studije na prvom mjestu hrvatskih autora, ali i pokoji prijevod. Neka od njih su izdavana samostalno dok su druga izašla u okviru nakladničkih cjelina.

Jedna od tih cjelina je *Zemlje i narodi*, prvotno zamišljena u 10 knjiga, ali prema stanju u NSK-a čini se da su izašle svega 4. Prva u nizu je *Povijest Rusije* E. Hanischa planirana kao knjiga u 2 sveska. Izašao je samo prvi svezak, tiskan u Karlovcu, dok drugi nikad nije pušten u promet zbog straha od pljenidbe.⁵⁴ Interesantno je i da Ujević u svom izvještaju „novim vlastima“ spominje kako djelo E. R. Hughes *Kina i zapadni svijet* nije pušteno u promet zbog cenzure, odnosno zapljene pojedinih pasusa⁵⁵, ali knjigu nalazimo u fondu NSK-a numeriranu kao sv. 9 spomenute nakladničke cjeline. Svakako bi valjalo detaljnije istražiti o čemu se ovdje radi. U

⁵⁴ Isto, str. 43.

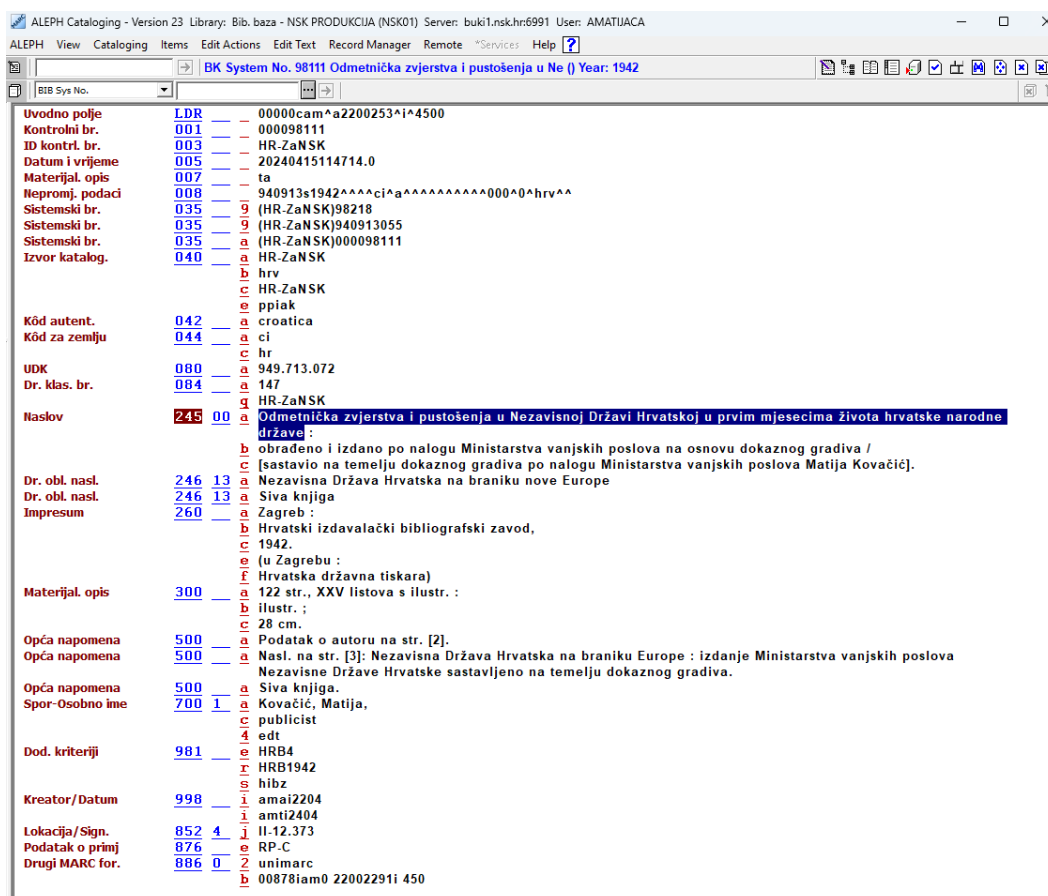
⁵⁵ Isto, str. 43.

okviru cjeline *Zemlje i narodi* izašli su još: *Etnologija* W. Hirschberga, *Dalmatinsko pitanje kroz vjekove* S. Antoljaka te *Prošlost Dalmacije* G. Novaka u 2 sveska.

Knjižnica za književna i estetska pitanja obuhvaća 4 knjige koje se bave teorijom književnosti, književnom kritikom, dubrovačkom književnošću i njemačkom romantikom i sve su izašle 1944.

Spomenimo još nakladničku cjelinu *Suvremena hrvatska umjetnost* iz koje u fondu imamo samo djelo *Religiozna umjetnost* Ivana Meštrovića. Iz dostupnih podataka možemo pretpostaviti da ostala planirana djela iz te cjeline nisu ni puštena u promet, barem ne do kraja 2. svjetskog rata. Slična je situacija i sa nakladničkom cjelinom *Hrvatska u riječi i slici* iz koje su objavljene knjige *Velika župa Zagorje* i *Velika župa Modruš*, dok preostale 4 nisu izašle.

Osvrnimo se za kraj još na tzv. *Sivu knjigu*, odnosno *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, izašlu 1942. godine (sl. 10). Knjiga je istovremeno objavljena u prijevodima na tri jezika: njemački, talijanski i francuski.

Slika 10: Bibliografski zapis za „Sivu knjigu“ u Aleph-u

U impresumu ovog djela HIBZ je naveden kao nakladnik premda ga ne možemo naći na popisima knjiga koja je objavljivao sam HIBZ, a samo djelo je uredilo Ministarstvo vanjskih poslova NDH. Ujević tvrdi da HIBZ „(...) nije imao apsolutno nikakve veze s tom knjigom, niti je dao dozvolu, da izađe pod njegovim imenom, niti ga je za tu dozvolu itko pitao.“⁵⁶ Godine 1991. objavljen je pretisak Sive knjige u izdanju Hrvatske demokratske stranke.

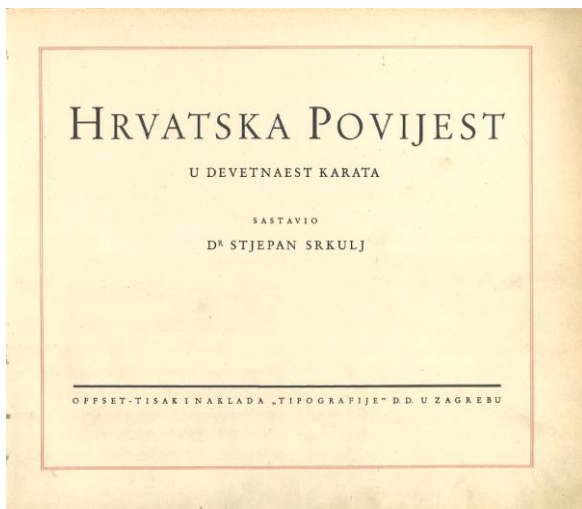
6.8. Problem Srkuljeve *Povijesti Hrvatske u devetnaest karata*

Zanimljiv je i slučaj s kojim smo se susreli prilikom popisa građe za bibliografiju HIBZ-a, a vezan je za monografiju Stjepana Srkulja *Hrvatska povijest u devetnaest karata* izašlu 1937. god. U bazi NSK-a, odnosno u Alephu, postojala su dva zapisa, tj. knjige su se nalazile na dvije signature (II-9.702 te II-16.658) što je sugeriralo da se radi o dva izdanja, jednom iz 1937. i drugom iz 1943. Datacija 1943. je pod upitnikom, što znači da je katalogizator vlastitom procjenom naveo tu godinu. Detaljnom analizom, utvrđeno je da se radi o identičnim primjercima odnosno o istom izdanju. Primjerci na sig. II-16.658 preko impresuma na naslovnoj stranici imaju zalijepljene papiriće s podatkom o HIBZ-u kao nakladniku, dok je Tipografija navedena kao tiskara, a primjerci sa sig. II-9.702 su bez naljepnice i na njima je Tipografija navedena kao izdavač i tiskara. Pogreški kod katalogizacije je vjerojatno doprinio izostanak godine izdavanja. Kako god, *Hrvatska povijest u devetnaest karata* nalazi se u *Građi za hrvatsku retrospektivnu bibliografiju 1835-1940*⁵⁷ (knj. 20, 53125), ali ne i u *Hrvatskoj bibliografiji 1941-1944*⁵⁸ čime je dodatno potvrđeno da djelo S. Srkulja nikada nije izašlo u izdanju HIBZ-a, bilo kao novo izdanje bilo kao reprint. Kako i kad su spomenute naljepnice završile na pojedinim primjercima možemo samo nagađati. Pogreška je ispravljena, knjige su stavljene na jednu signaturu i jedan kataložni zapis s napomenom da pojedini primjerci imaju spomenutu naljepnicu.

⁵⁶ Isto, str. 40.

⁵⁷ Građa za Hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940. : knj. 20 : Sc-Sr. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb, 1994.

⁵⁸ Hrvatska bibliografija 1941-1944. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.

Slika 11 i 11a: Stjepan Srkulj „Hrvatska povijest u devetnaest karata“

(Izvor: Fond Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu)

7. Zaključna razmatranja

Cilj ovoga rada bio je prikazati kako jedan razmjerno mali izdavački zavod, koji je djelovao svega četiri godine u uvjetima Drugog svjetskog rata može ostvariti rezultate koji znatno nadilaze njega samoga. Premda HIBZ nije imao gotovo nikakvu kontrolu nad vlastitim postankom kao ni gašenjem, odnosno „utapanjem“ u drugu nakladničku kuću, njihovo djelovanje je ostavilo neizbrisiv trag u hrvatskoj kulturi. Pod samozatajnim vodstvom prije svega dr. Mate Ujevića, ali i ostalih urednika i djelatnika, Hrvatski izdavački zavod je opstao u ratnim vremenima, dijeleći sudbinu velike većine svojih sugrađana, boreći se s nedostatkom materijalnih sredstava, energenata i ljudstva, ali izbjegavajući kontrolu, nerijetko i cenzuru ustaških vlasti.

Očuvanje i promocija nacionalnog identiteta kroz izdavačku djelatnost bila je misao vodilja HIBZ-a. Najznačajniji i najambiciozniji projekt Zavoda, Hrvatska enciklopedija, za cilj je imala predstaviti hrvatsku kulturnu baštinu u njejoj cjelovitosti. Zahvaljujući vremenu i okolnostima, a potpuno van utjecaja izdavačkog odbora same Enciklopedije, objavljeno je manje od pola planiranih svezaka, ali i oni evidentno pokazuju cjelovit pristup te temeljitu obradu tema iz svih područja života.

I ostala ostvarenja HIBZ-a, prije svega publicistika i znanstvene studije, ne odstupaju od ovog načela i nastoje svojim čitateljima donijeti objektivna i najnovija saznanja iz raznih područja ljudske djelatnosti uključujući povijest, znanost, religiju, umjetnost i filozofiju.

Veliki broj književnih djela, kako domaćih tako i stranih pisaca imao je za svrhu promovirati beletristiku jednako kao i pružiti odmak čitateljstvu od tmurnih vremena koja su ih sve skupa snašla.

Jednako kao što je osnovan u političkim promjenama 1941. tako je novom promjenom vlasti 1945. ugašeno njegovo djelovanje, a tiskanje već pripremljenih djela praktički preko noći zaustavljeno. Sve to znatno otežava izradu cjelokupne bibliografije HIBZ i pred katalogizatore i bibliografe stavlja brojne izazove.

Ovaj rad je tek mali doprinos proučavanju djelovanja HIBZ-a i izradi bibliografije samog zavoda i možemo se samo nadati da će pobuditi interes za nekim novim istraživanjima i vrednovanjima unutar hrvatske kulture i povijesti.

8. Literatura

1. Anić, V. Rječnik Hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 2007.
2. Aralica, V. Matica hrvatska u političkom životu Hrvatske 1935. - 1945. Časopis za suvremenu povijest, 41(2), 2009.
3. Bogišić, V. Pogovor. In: Macan, T. Spremnost: 1942-1945. Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
4. Bratulić, J. Mrvice sa zagrebačkog stola. Zagreb: Matica hrvatska, 1994.
5. Breyer, M. Nakladna poduzeća. In: Lukas, F. (ed.) Naša domovina: zbornik. Zagreb: Glavni ustaški stan, 2, 1943.
6. Dežman, M. O nakladnim prilikama hrvatskih književnika. In: Marjanović, M. Hrvatska moderna. II. knjiga (1900-1903). Zagreb: JAZU, 1951.
7. Goldstein, I. Povijest 4: udžbenik za četvrti razred gimnazije. 1. Zagreb: SysPrint, 2010.

8. Građa za Hrvatsku retrospektivnu bibliografiju knjiga 1835-1940. : knj. 20 : Sc-Sr. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb, 1994.
9. Haslam, A. Book design. London: Laurence King Publishing, 2006.
10. Hebrang Grgić, I. Kratka povijest knjižnica i nakladnika s kodovima i aplikacijom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
11. Horvat, J. Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1962. Zagreb: Stvarnost, 1962.
12. Hrvatska bibliografija 1941-1944. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
13. Jakopec, T. Organizacija i upravljanje agregatorima elektroničkih knjiga u akademskom okruženju. Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, 2014.
14. Jelušić, S. Ogleđi o nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
15. Jelčić, D. Književnost u čistilištu. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
16. Marin, A. Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga kao izvor podataka o tiskarstvu i nakladništvu u Hrvatskoj: analiza knjiga objavljenih od 1900. do 1909. godine. // Knjižničarstvo: glasnik Društva knjižničara Slavonije, Baranje i Srijema 24/1-2, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/252320>.
17. Nakladništvo. // Hrvatska enciklopedija. 2018. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42840>
18. Narodne novine, 1942. Narodne novine (Zagreb), br. 125.
19. Narodne novine, 1942. Narodne novine (Zagreb), br. 196.
20. Pavličević, D. Povijest Hrvatske. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.
21. Paro, F. Nevidljiva tipografija. Zagreb: Katedra Čakavskog sabora, 2012.
22. Propisnik o ustrojstvu i poslovanju Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda, 1941. Narodne novine, 143 (3.X).
23. Radalj, M. Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
24. Rječnik hrvatskog jezika. Leksikografski Zavod „Miroslav Krleža“ Zagreb: Školska knjiga, 2000.
25. Rojnić, M. Časopisi. In: Hrvatska enciklopedija, sv. IV. Zagreb: HIBZ, 1942.
26. Rukopis. // Hrvatska enciklopedija. 2018. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/rukopis>
27. Silaj, K. Prikaz novog skraćenog izdanja Univerzalne decimalne klasifikacije za područje religije te usporedbe s prvim hrvatskim srednjim izdanjem Univerzalne decimalne klasifikacije. 2016. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 59 (3-4), 217-229. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/187617>

28. Škrbec, S. Riječka zvijezda Gutenbergove galaksije: tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljske tiskare. Rijeka: Tiskara Rijeka, 1955.
29. Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
30. Švab, M. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike. Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, 2. 1992.
31. Švab, Mladen. Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike. Prilog I: Mate Ujević: Hrvatski izdavački bibliografski zavod. // Radovi Leksikografskog zavoda "Miroslav Krleža". Razdio za leksikografiju, enciklopediku i informatiku, 2. 1992.
32. Tkalec, G.; Krušelj, Ž. Uredništvo – koncept uređivanja u preddigitalno i digitalno doba. Koprivnica: Sveučilište Sjever, 2019.
33. Turčinec, Z. Izdavači/nakladnici u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. ČSP, 32(1). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2000.
34. Velagić, Z. Uvod u nakladništvo. Osijek: Filozofski fakultet, Odsjek za informacijske znanosti, 2013.
35. Velagić, Z. and Peħar, F. An overview of the digital publishing market in Croatia. Libellarium, 6(1-2), 2013.
36. Zakonska odredba o osnutku Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda, 1941. Narodne novine, 98 (9.VII).
37. Zebić, E. Izbrisani. Dva impressuma Hrvatske enciklopedije 1941. godine. Sudbina uključenih Židova i HSS-ovaca, 2024. // Ideje.hr. Dostupno na: <https://ideje.hr/izbrisani-dva-impressuma-hrvatske-enciklopedije-1941-godine-sudbina-autora-zidova-i-hss-ovaca/>
38. Živković, D. Elektronička knjiga. Zagreb: Multigraf, 2001.

Popis slika

Slika 1: Primjer bibliografskog zapisa za retrospektivnu bibliografiju HIBZ-a

Slika 2: Raspored izdanja HIBZ-a prema godinama

Slika 3: Vrste građe

Slika 4: Popis tiskara koje su tiskale izdanja HIBZ-a

Slika 5: Graf stranih jezika s kojih su prevedena djela u izdanju HIBZ-a

Slika 6: Naslovni list prvog sveska Hrvatske enciklopedije

Slika 7: Naslovnica petog sveska Hrvatske enciklopedije

Slika 8 i 8a: Različiti imresumi prvog sveska Hrvatske enciklopedije

Slika 9 i 9a: Ilustracije omota Vedre knjige

Slika 10: Bibliografski zapis za „Sivu knjigu“ u Aleph-u

Slika 11 i 11a: Stjepan Srkulj „Hrvatska povijest u devetnaest karata“

Nakladništvo Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda (HIBZ)

Sažetak

Tekst detaljno analizira ulogu Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda (HIBZ) u kontekstu hrvatskog nakladništva i kulturnog života. Početni dio rada obuhvaća osnovne informacije o nakladništvu, uključujući njegove vrste, proces i suvremene izazove, te pruža povijesni pregled razvoja nakladništva u Hrvatskoj, od ranog srednjeg vijeka do 20. stoljeća, s posebnim naglaskom na utjecaj kulturnih i političkih promjena.

Dalje se razmatra specifični kontekst nakladništva u NDH-a, uključujući političke i društvene aspekte, te utjecaj rata na izdavaštvo. Rad istražuje povijest HIBZ-a, njegove funkcije, te utjecaj na hrvatsku književnost i kulturu, analizirajući ključne faze transformacije zavoda.

Drugi dio rada se bavi analizom omeđene građe za Retrospektivnu bibliografiju monografskih publikacija HIBZ-a. Istražuje njegova izdanja, tematske preferencije kao i izazove s kojima se susretao u uvjetima Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: HIBZ (Hrvatski izdavački bibliografski zavod), retrospektivna bibliografija, nakladništvo, NDH (Nezavisna Država Hrvatska)

The functioning of the Croatian Publishing and Bibliographic Institute (HIBZ)

Summary

This work gives an analysis of the part that the Croatian Publishing and Bibliographic Institute plays in Croatian publishing and cultural life. The first part of the work contains basic information about publishing. Those include: its types, the process of publishing, and the challenges it is faced with in the modern day. It also gives a historical overlay of the development of publishing in Croatia, starting from the early Middle Ages up to the 20th century, with a special interest in cultural and political changes.

Furthermore, the specific context of publishing during the time of NDH is being examined, as well as the surrounding political and societal aspects of it. The work researches the history of the HIBZ, its functions, and the influence it has had on Croatian culture and literature. It does the research by the method of analysing key phrases regarding the transformations of the Institute.

The other part of the work analyses the material for Retrospective bibliography of monographic publication. It examines its editions, its thematic preferences and the challenges it was facing during the time of WWII.

Key words: HIBZ (Croatian Publishing and Bibliographic Institute), retrospective bibliography, publishing, NDH (Independent State of Croatia)